

**Самарали ижтимоий-иқтисодий сиёсат юритиш асослари /
Основы ведения эффективной социально-экономической политики /
The basis of effective social and economic policy**

Адхам БЕКМУРОДОВ,

*иқтисодиёт фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Давлат бошқаруви академияси ректори,*

Шавкат ТЎРАЕВ,

*иқтисодиёт фанлари доктори, доцент,
Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Давлат бошқаруви академияси кафедра мудири,*

Тоҳир ҲАСАНОВ,

*PhD (иқтисодиёт фанлари бўйича),
Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Давлат бошқаруви академияси доценти,*

Умиджон ПАР ДАЕВ,

*PhD (иқтисодиёт фанлари бўйича),
Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Давлат бошқаруви академияси доценти,*

Руслан БОЗОРОВ,

*PhD (иқтисодиёт фанлари бўйича),
Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Давлат бошқаруви академияси доценти*

**КАМБАҒАЛЛИКНИНГ ИЖТИМОЙ-ИҚТИСОДИЙ
МОҲИЯТИ ВА УНИ ҚИСҚАРТИРИШ ЙЎЛЛАРИ:
ИЛҒОР ХОРИЖ ТАЖРИБАСИ ВА МИЛЛИЙ АМАЛИЁТ**

Аннотация: мақолада камбағаллик даражаси, унинг халқаро мезонлари, камбағаллик чегарасини аниқлаш услубиёти, камбағалликнинг келиб чиқиш сабаблари ва ижтимоий-иқтисодий оқибатлари, давлатнинг камбағалликни қисқартиришдаги асосий функциялари, жумладан, ривожланган мамлакатларда камбағалликни қисқартириш борасидаги тажрибалар ўрганилган ва таҳлил қилинган. Шунингдек, мамлакатимизда камбағалликни қисқартириш бўйича амалга оширилаётган институционал ислохотлар ёритилган.

Калит сўзлар: камбағаллик, қашшоқлик, камбағалликнинг ижтимоий-иқтисодий оқибатлари, камбағаллик чегараси, минимал истеъмол харажатлари, ижтимоий ҳимоя ягона реестри, харид қобилияти паритети (ХҚП), инсон капитали, меҳнат ресурслари, миграция, иқтисодий ўсиш, ялпи ички маҳсулот (ЯИМ), ижтимоий ёрдам.

**Социально-экономическое значение
бедности и пути ее снижения: передовой
зарубежный опыт и национальная практика**

Адхам Бекмуродов,

*доктор экономических наук, профессор,
ректор Академии государственного
управления при Президенте
Республики Узбекистан,*

Шавкат Тураев,

*доктор экономических наук, доцент,
заведующий кафедрой Академии
государственного управления
при Президенте Республики Узбекистан,*

Тоҳир Ҳасанов,

*PhD (по экономическим наукам),
доцент кафедры Академии государственного
управления при Президенте
Республики Узбекистан,*

Умиджон Пардаев,

*PhD (по экономическим наукам),
доцент кафедры Академии государственного
управления при Президенте
Республики Узбекистан,*

Руслан Бозоров,

*PhD (по экономическим наукам),
доцент кафедры Академии государственного
управления при Президенте
Республики Узбекистан*

Аннотация: в данной статье были рассмотрены и проанализированы уровни бедности, ее международные критерии, методика определения черты бедности, причины и социально-экономические последствия бедности, основные функции государства в снижении бедности, в

том числе опыт развитых стран по её сокращению. Также были освещены текущие институциональные реформы по сокращению бедности в нашей стране.

Ключевые слова: бедность, социально-экономические последствия бедности, черта бедности, минимальные потребительские расходы, единый регистр социальной защиты, паритет покупательной способности (ППС), человеческий капитал, трудовые ресурсы, миграция, экономический рост, валовой внутренний продукт (ВВП), социальная помощь.

Socio-economic significance of poverty and ways of its reduction: advanced foreign experience and national practice

Adkham Bekmurodov,

*Doctor of Economics, Professor,
Rector of the Academy of Public Administration
under the President of the Republic of Uzbekistan,*

Shavkat Turaev,

*Doctor of Economics, Associate Professor,
Head of the Department of the Academy of Public
Administration under the
President of the Republic of Uzbekistan,*

Tokhir Khasanov,

*PhD (in Economics),
Associate Professor of the Department of the
Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Uzbekistan,*

Umidjon Pardaev,

*PhD (in economic sciences),
Associate Professor of the Department of the
Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Uzbekistan,*

Ruslan Bozorov,

*PhD (in economic sciences),
Associate Professor of the Department of the
Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Uzbekistan*

Abstract: *this article discusses and analyzes the level of poverty, its international criteria and the methodology for determining the poverty line, the causes and socio-economic consequences of poverty, the main functions of the state in reducing poverty, including the experience in developed countries to reduce it. Also, were highlighted current institutional reforms for reduce poverty in our country.*

Keywords: *poverty, socio-economic consequences of poverty, poverty line, minimum consumer spending, unified register of social protection, purchasing power parity (PPP), human capital, labor resources, migration, economic growth, gross domestic product (GDP), social assistance.*

Камбағаллик ижтимоий-иқтисодий ҳодиса сифатида иқтисодий ривожланиш жараёнида моддий ва номоддий им-тиёзлардан

фойдаланиш ва даромадларни тақсимлашдаги тенгсизликнинг оқибати сифатида изоҳланади.

Инсоният мингйилликка қадам қўйган 2000 йилда БМТ Бош Ассамблеяси томонидан Мингйиллик Ривожланиш Мақсадлари декларацияси қабул қилинганда, биринчи мақсад сифатида қашшоқдик ва очликка барҳам бериш масаласи бежизга қўйилмаган. Мазкур декларацияда келтирилганидек, сайёраимизда 2015 йилга қадар кунига 1,9 АҚД1 доллари (харид қобилияти паритетини ҳисобга олган ҳолда) кам даромад оладиганлар ва очликдан азият чекаётган дунё аҳолиси сонини икки баробаргача пасайтириш барча мамлакатлар олдида турган энг муҳим вазифалардан этиб белгиланган эди.

Глобаллашув жараёни тобора чуқурлашиб, давлатлар ўртасида ўзаро манфаатли ҳамкорлик алоқаларининг кенгайиши натижасида ҳамда Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг (БМТ) тараққиёт дастурларида белгиланган мақсадларни ҳал этиш борасида амалга оширилаётган ижтимоий-иқтисодий ислохотлар, чора-тадбирлар самараси ўлароқ, қўлга киритилаётган ижтимоий тенденцияларга қарамай, камбағаллик муаммоси барча ривожланаётган мамлакатлар қатори Ўзбекистон Республикасида ҳам ўткир муаммолардан бирига айланган. Айнина, бугун дунё бўйлаб тарқалаётган коронавирус пандемияси ва глобал карантин шароитида камбағалликнинг салбий ижтимоий эффекти яна бир бор намоён бўлмоқда. Дарҳақиқат, Президентимиз Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 24 январь куни Олий Мажлисга йўллаган Мурожаатномасида республикаимизда камбағалликни қисқартириш ўз ечимини кутаётган долзарб масаласи сифатида кун тартибига олиб чиқилди. Бу борада, Давлатимиз раҳбари ўзига хос шундай ёндашувни илгари сурдики, унга кўра: "Камбағалликни камайитириш ойлик ёки нафақа миқдорини кўпайтириш, ёппасига кредит бериш, дегани эмас. Бунинг учун, энг аввало, аҳолини касбга ўқитиш, молиявий саводхонлигини ошириш, одам-

ларда тадбиркорлик ҳиссини уйғотиш, инфратузилмани яхшилаш, фарзандларини ўқитиш, сифатли даволаниш, манзилли нафақа тўлаш тизимини жорий қилиш керак" [1].

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президенти ташаббуси билан Иқтисодий тараққиёт ва камбағалликни қисқартириш вазирлигининг ташкил этилиши эса, айнан ушбу вазифалар ижросини тизимли равишда таъминлашда амалий қадамгина бўлиб қолмасдан, юртимизда камбағалликни қисқартириш борасида институционал ислохотлар амалга оширилаётганининг ёрқин ифодасидир.

Албатта, юқорида қайд этилганидек, глобал миқёсда дунё минбарларининг бош мавзусига айланаётган муаммолардан бири бўлган камбағалликни қисқартиришнинг тўғри ва энг самарали усули — иқтисодиётда банд аҳоли сонини ошириш, уларга муносиб ва меҳнат унумдорлиги юқори бўлган тўлиқ иш билан банд бўлишликни таъминлаш, қишлоқ жойларида тадбиркорлик учун шарт-шароитларни яратишдан иборат. Камбағалликни юзага келтирадиган бош омил ҳам ишсизлик даражасининг юқорилиги, ишчи кучи қатламининг бугунги замон талаби даражасига мос эмаслиги, инсон капитали қийматининг меҳнат унумдорлиги нуқтаи назаридан орқада қолаётганлигида, деб баҳолаш мумкин.

Камбағаллик — бу инсоннинг ҳаёти давомида танлов ва имкониятларга эга бўлмаслиги, жамиятда тўлақонли иштирок этиш учун тўсиқларнинг мавжудлиги, бундан ташқари, оиласини боқиши ва қийинтириши, таълим олиши ёки касалхонада даволаниши, бирор соҳада фаолият юритиши ёки даромад олишга имкон берадиган меҳнат билан таъминлаш имкониятларининг етишмаслиги ҳамда кредит олиш имкониятининг чекланганлигида намоён бўлади. Шунингдек, камбағаллик — бу инсонлар, уй хўжаликлари ва жамоаларнинг ижтимоий жиҳатдан чегараланганлиги, хавф-хатарлар олдида чорасизлиги ҳамда ночорлиги саналади [3].

Камбағаллик — ижтимоий-иқтисодий ҳодиса сифатида иқтисодий ривожланиш жараёнида моддий ва номоддий имтиёزلардан фойдаланиш ҳамда даромадларни тақсимлашдаги тенгсизликнинг оқибати сифатида изоҳланади. Камбағалликни қисқартиришнинг тўғри ва энг

самарали усули иқтисодиётда банд аҳоли сонини ошириш, уларга муносиб ва меҳнат унумдорлиги юқори бўлган тўлиқ иш билан банд бўлишни таъминлаш, қишлоқ жойларида тадбиркорлик учун шарт-шароитлар яратишдан иборат ҳисобланади.

Иқтисодиёт қонунларига асосан, камбағаллик бир неча сабабларга кўра содир бўлади:

биринчидан, даромадлари паст мамлакатлар сифатли таълим ва соғлиқни сақлаш учун етарлича пул сарфлай олишмайди, камбағал аҳоли эса, сифатли пуллик таълим ва тиббиёт хизматларига қурби етмаслиги сабабли инсон салоҳияти пасайиб, камбағалликдан қочиб қутула олмайди;

иккинчидан, камбағал аҳолининг даромадлари пасайиб боргани сари, истеъмол бозорининг сиғими мутаносиб равишда кичрайиб боради ва бунинг натижасида саноат моллари, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ва айниқса, хизматларга бўлган талаб пасайиб боради. Бу эса, ўз навбатида, иқтисодий тараққиётга тўсқинлик қилади, бюджет даромадларини камайтиради ва камбағалларни ижтимоий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш имкониятини камайтириб, ёпиқ циклик жараён кўринишига келади;

учинчидан, аксарият ҳолларда камбағалларнинг дунёқараши даромади юқори бўлганлар дунёқарашидан фарқ қилади. Юқорида айтиб ўтилган сабабларга кўра, улар орасидан ижодкор ва тадбиркорлик қобилиятига эга инсонларнинг етишиб чиқиши эҳтимоли камроқ. Шунингдек, одатда, камбағал оила аъзолари орасида жиноятчилик кўрсаткичлари нисбатан юқори бўлади.

Ўзбекистон — аҳоли жон бошига тўғри келадиган миллий даромад кўрсаткичи бўйича ўртача даромадга эга мамлакатлар қаторидан жой олган (йилига киши бошига ўртача 1983 АҚШ доллари). Биринчи гуруҳдаги мамлакатлар учун мезонлар қабул қилинган, бу мезонлар бўйича кунига киши бошига 3,2 доллар камбағаллик чизиғининг ўртача кўрсаткичини англатади. Миллий даромади ўртачадан баландроқ

мамлакатлар учун кунига киши бошига 5,5 доллар камбағаллик чизигининг ўртача кўрсаткичи деб қабул қилинган. Ўзбекистон учун камбағаллик чегараси чизиги — кунига 3,2 доллардан (харид қобилияти паритетини ҳисобга олган ҳолда) кам даражада оладиганларни камбағал деб ҳисоблаш мумкин.

Нима учун давлат камбағалликка барҳам бериш чораларини кўриши зарур ва унинг ижтимоий-иқтисодий оқибатлари қандай бўлиши мумкин?

Биринчидан, камбағаллик жинойятчиликнинг ўсишига таъсир қилади. Шундай қилиб, жинойятчилик аҳолининг кам таъминланган қатламлари орасида кенг тарқалмоқда, улар баъзан "даромад олишнинг" жиноий шакллариغا муурожаат қиладилар.

Камбағалликнинг иккинчи энг муҳим салбий оқибати — бу аҳоли соғлиғининг ёмонлашиши. Ҳаётнинг паст даражаси паст даромадли гуруҳларнинг соғлиғига салбий таъсир кўрсатмоқда. Балансиз ва етарли даражада овқатланмаслик, гигиена меъорларининг йўқлиги, кам таъминланган фуқароларга тиббий хизматни ўз вақтида олиш ёки самарали дори-дармонларни олишга имкон бермайдиган молиявий ресурслар — буларнинг барчаси кам таъминланганлар орасида касалликларнинг кўпайишига олиб келади.

Камбағаллик алкоголизм ва гиёҳвандликнинг ўсишига ҳам бевосита таъсир қилади. Умуман олганда, иш топишни орзу қилган ва яшаш имконияти бўлмаган одамлар ахлоқий кўрсатмаларини жуда кўп ўзгартирадилар. Бу, ўз навбатида, турли хил девиант хатти-ҳаракатларга олиб келади, уларнинг энг жиддий шакллари билан мастлик ва гиёҳванд моддаларни истеъмол қилишдир. Гиёҳвандликнинг кўпайиши ОИТСнинг кўпайишига ёрдам беради, чунки гиёҳвандлар орасида ОИТС юқтириш хавфи катта.

Камбағалликнинг юқори даражаси ҳам жамиятдаги ижтимоий кескинликнинг кучайишига сабабдир. Бу, энг аввало, ҳукуматга ишончнинг камлиги ва кам даромадли гуруҳларнинг мавжуд муаммоларини ҳал қилишга қодир эмаслиги билан боғлиқ.

Камбағалликнинг учинчи хавфли оқибат-

ларидан бири — бу аҳолининг умумий маълумоти даражасининг пасайиши. Даромадлар билан бўлган ота-оналар, кўпинча, ўз фарзандларини ўқиш учун зарур бўлган нарсалар билан тўлиқтаъминлай олмайдилар: ўқув қуроллари, кийим-кечак ва оддий овқатланмиш. Оддий ўрта мактабларда кўплаб ўқитувчилар малакасининг пастлиги жиддий муаммо ҳисобланади.

Шундай қилиб, камбағалликнинг жамият ва давлатнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишидаги салбий оқибатлари қуйидаги кўринишда акс этади:

- иқтисодий ўсишнинг орқада қолиши;
- жамиятда ижтимоий муаммоларнинг кескинлашуви;
- жинойятчилик даражасининг ошиши;
- миграция жараёнларининг фаоллашуви;
- аҳоли турмуш тарзининг ёмонлашуви.

Бундан ташқари, камбағалликни демография рафики ва миллий хавфсизликка таъсир этувчи салбий омиллардан бири сифатида ҳам кўриш мумкин бўлади.

Агар камбағаллик инсон томонидан истеъмол қилинадиган кунлик калория миқдори асосида ҳисобланса, қашшоқлик инсоннинг фақатгина маълум миқдордаги калория олиши учун етарли миқдорда озиқ-овқат сотиб олишга етарли пулга эга бўлиши деб баҳоланса бўладими? Албатта, бу фикр том маънода камбағалликни англатмайди.

Кўпгина мамлакатларда "қашшоқлик" таърифи қисман озиқ-овқат орқали истеъмол қилинадиган калория миқдорида боғлаб қўйилган. Бироқ, бу ғоя биринчи қарашда содда кўриниши билан, тафсилотларни ўрганишни бошласангиз, амалда ишлар янада мураккаб бўлиши мумкин. Масалан, электр энергияси ва кийим-кечак нархи каби ноозиқ-овқат маҳсулотлар истеъмолини ҳам ҳисобга олиш керак. Ёки, икки хил мамлакатдаги камбағаллик даражасини таққослаш мумкин эмас. Аввало, камбағаллик даражасини ўлчашда қўлланиладиган икки усул — миллий ва халқаро усуллар ўртасидаги фарқларни тушуниш муҳимдир.

Аксарият мамлакатлар миллий даражада камбағаллик бўйича ўз таърифларидан фой-

даланадилар. Ҳукуматлар бундай қилишига сабаб, бу атаманинг маъноси турли жами-ятларда бир-биридан катта фарқ қилади. АММО бу турли мамлакатларда моддий ша-роитлар бир хил эмаслиги билан ҳам бот-лик. Одамларнинг асосий эҳтиёжларини қондириш бўйича харажатлар кўплаб омил-ларга боғлиқ. Масалан, айрим мамлакатларда бу аҳолининг овқатланиш тартиби, иж-тимой меъёрлар ва иқтисодий тузилиши-нинг ўзига хос хусусиятларига боғлиқ. Му-айян шароитда фойдаланиш учун ишлаб чиқилган, бир мамлакатда камбағаллик даражасини ҳисоблашнинг миллий усуллари камдан-кам ҳолларда бошқа мамлакатдаги вазиятларни тўғридан-тўғри таққослаш учун қўлланилади.

АММО, баъзида турли мамлакатлардаги камбағаллик даражасини таққослаш фойдали. Масалан, дунёнинг бошқа мамлакатларида камбағалликни қисқартириш бўйи-ча қўлланилаётган давлат сиёсати муваффақиятлилигини таҳлил қилиш учун. Буни таққослаш учун 1991 йилда Жаҳон банки томонидан дунёнинг энг қашшоқ мамлакатларидаги ўртача камбағаллик даражаси сифатида аниқланадиган халқаро камбағаллик кўрсаткичи ишлаб чиқилди. Ушбу бўшлиқ-ни қисман тўлдириш учун "камбағалликнинг халқаро кўрсаткичи" тушунчасини тўлдирадиган даромадлар бўйича камбағаллик таснифи киритилди. Бу ҳолда асосий ёндашув бир хил - фуқароларнинг даромад даражаси тўртта гуруҳдан бирига кирадиган мамлакатлардаги камбағалликнинг миллий чегараси қийматига асосланади:

- кам даромадли (йилига бир кишига 1035 долл. ёки ундан кам);
- паст-ўрта даромад (йилига 1036-4045 долл.);
- ўртадан юқори даражадаги даромад (йилига 4046-12535 долл.);
- юқори даромад (йилига 12536 долл, ёки ундан кўп).

Натижада, паст-ўрта даромадли мамла-катлар учун, Ўзбекистон ҳам ушбу мам-лакатлар каторига киради, камбағаллик чегараси ҳар бир кишига кунига ўртача 3,2 АҚШ доллари, ўртадан юқори даромадли мамлакатлар учун эса, кунига 5,5 АҚШ доллари эти 6 белгиланди. Барча қийматлар ХҚПни ҳисобга олган ҳолда қайтадан

ҳисобланади.

Ўзбекистан Республикасида камбағаллик чегарасини аниқлаш усулининг моҳияти шундаки, унда асосий озиқ-овқат маҳсулотла-ри ва энергия, кийим-кечак харажатлари каби ноозуқавий эҳтиёжлар кам даромад олувчи қатламдаги шахслардан сўровнома ёрдамида шакллантирилган микдорининг ҳажмидан иборатдир. Жумладан, у қуйида-ги босқичларда амалга оширилади [4]:

биринчи босқичда, Давлат статистика қўмитаси томонидан жойларга чиққан ҳолда уй хўжаликларининг истеъмоли, да-ромади ва яшаш шароитини инобатга олувчи сўровнома ўтказилади;

иккинчи босқичда, Давлат статистика қўмитаси томонидан Иқтисодий тараққиёт ва камбағалликни қисқартириш вазирлиги билан биргаликда, уй хўжаликлари кеси-мида истеъмол қилинган озиқ-овқат ва но-озиқ-овқат маҳсулотлари ҳамда хизматлар қиймати реал истеъмол қийматидан келиб чиқиб, таргет гуруҳи учун республика ўрта-ча нархларида ҳисоблаб чиқилади;

учинчи босқичда, Давлат статистика қўмитаси томонидан Иқтисодий тараққи-ёт ва камбағалликни қисқартириш вазирлиги билан биргаликда, уй хўжаликлари-нинг аҳоли жон бошига истеъмол ҳажми-дан келиб чиқиб, ўсиш тартибида децил-ларга (10 фоизлик гуруҳ) бўлинади ва энг кам истеъмолга эга бўлган биринчи уч гу-руҳдаги уй хўжаликлари (таргет гуруҳи) ажратиб олинади;

тўртинчи босқичда, камбағал аҳолининг озиқ-овқат маҳсулотлари харажати асоси-да бир килокалорияга сарфланган қиймат аниқланади;

бешинчи босқичда, бир килокалория қий-мати Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти таклиф этган энергия қийматига (2200 ккал) кўпайтирилиб, минимал озиқ-ов-қат харажатлари аниқланади;

олтинчи босқичда, таргет гуруҳининг умумий харажатларидаги озиқ-овқат маҳ-сулоти улуши аниқланади;

еттинчи босқичда, минимал озиқ-ов-қат харажатларини Энгель коэффициентини-га бўлиш оркали бир киши учун минимал харажатлар аниқланади.

Ўзбекистонда дастлабки ҳисобланган минимал истеъмол харажатлари 2021 йил нархларида 440 минг сўмни ташкил этган-лиги эълон қилинди. Давлат статистика қўмитаси 2022 йил учун ҳисобланган минимал истеъмол харажатлари бир киши учун 13,2 фоизга ошиб, 498 мингни ташкил этди.

Жаҳон тажрибасида, шу жумладан, Ўзбекистонда минимал истеъмол харажатлари камбағаллик чегараси ҳисобланади ҳамда мазкур кўрсаткичдан қуйидаги мақсадларда фойдаланилади:

- пенсиялар ва нафақаларнинг энг кам миқдорини белгилаш, шунингдек, кам таъминланган оилаларга кўрсатиладиган моддий ёрдам миқдорини белгилашда;
- давлат томонидан кўрсатиладиган ижтимоий ёрдамга муҳтож аҳолининг мақсадли гуруҳини аниқлашда;
- мамлакатда камбағаллик чегарасини белгилашда;
- камбағалликка қарши курашиш стратегияси ва дастурларида белгиланган ва-зифа ва чора-тадбирларнинг натижадор-лиги ҳамда манзиллилигини ошириш, шунингдек, уларнинг доимий мониторинг-ини юритишда.

Камбағалликка қарши кураш бўйича тавсиялар кам таъминланган уй хўжаликларининг хусусиятлари, жамият ҳаётида иштирок этишда иқтисодий-ижтимоий тўсиқлар ва ривожланишнинг истиқбол-ли йўналишлари, шунингдек, макроиктисодий ва микро даражада сиёсатга асосланган бўлиши уларнинг муваффақияти-ни белгилайди.

Бугунги кунда дунё аҳолисининг кам таъминланган қатламлари энергия, сув таъминоти, канализация, ахборот технологиялари каби кўплаб соҳаларда сезилар-ли даражада қондирилмаган эҳтиёжларга эга. Шу билан бирга, ривожланган дав-латлар иқтисодиётининг турғунлиги ша-роитида кам таъминланган гуруҳлар иш-тирокидаги бозор сегментларининг жози-бадорлиги ошиб бормоқда. Камбағаллар, жамиятнинг иқтисодий фаол қисми си-фатида, агар уларнинг ишлаб чиқариш фаолиятида иштирок этиш имкониятлари кенгайтирилса, ишчилар ёки тадбиркор-лар сифатида иқтисодий ўсиш

жараёнла-рида ҳам иштирок этишлари мумкин. Шу-нинг учун зарур билим ва кўникмалар-нинг етишмаслиги муаммосини ҳал қилиш ва камбағалларнинг таълимига инвестиция киритиш ривожланишнинг асо-сий омилидир.

Одатда, ялпи ички маҳсулотнинг ўсиши юқори бўлган давлатлар камбағалликни ка-майтиришда ҳам катта ютуқларга эришмоқ-да. Бирокдунё тараққиёти тарихида кўплаб тесқари мисолларни ҳам топиш мумкин. Бу-нинг сабаблари турли хил иқтисодчилар томонидан турли йўللار билан изоҳлана-ди. Масалан, баъзи мамлакатларда (Колумбия ва Марокаш) ушбу вазиятнинг саба-би иқтисодий ўсишга параллел равишда ўсиб бораётган даромадлар тенгсизлиги-нинг таъсири бўлиши мумкин (Колум-бияда фаол иқтисодий ўсиш даврида Жини индекси 51,3 дан 58,3 гача кўтарилган). Бошқа давлатлар (Филиппин) учун давлат муассасаларининг иш сифати пастлиги ва бошқа институционал омиллар кўрса-тилган (масалан, Филиппинда давлат муассасаларининг сифати 1998 йилдаги 3,3 дан 2006 йилда 2,5 гача пасайган). Бинобарин, иқтисодчилар иқтисодий ўсишнинг сама-раси автоматик равишда аҳолининг барча қатламларига таъсир қилиши чекланганли-ги туфайли давлатнинг қайта тақсимлаш ролини ҳисобга олишга ундайдилар. Шун-дай қилиб, камбағалликка қарши курашиш борасидаги ислохотлар: аҳолини давлат аралашуви орқали иш билан таъминлаш, солиққа тортишнинг прогрессив тури, иж-тимоий харажатлар ва энг кам иш ҳақи сиёсатига йўналтирилган таркибий исло-хотларни рағбатлантириш кабиларни ўз ичига олиши лозим.

Камбағалликка қарши курашишда юқори ютуқларга эришган давлатлардан бири сифатида Хитой Халқ Республикаси ижобий тажрибаларини келтириб ўтиш муҳим ҳисобланади [5].

Хитой Халқ Республикасида камбағалликка қарши кураш сиёсати 1978 йилдан бери 5 босқичда амалга ошириб келинмоқда [6]:

биринчи босқич (1978-1985 йй.) — қишлоқ жойларида фермерларга қишлоқ хўжалиги

экинларини экиш ва даромад олиш учун мустақил имконият берилган. Етиштирилган маҳсулотларни сотиб олиш бўйича давлат томонидан кафолатланган ва етарли нархлар белгиланган. Натижада, бу даврда қишлоқ жойларидаги аҳолининг реал даромадлари 169 фоизга ошган;

иккинчи босқичда (1986-1993 йй.) — нисбатан кам ривожланган ва камбағалликда-ражаси юқори 332 та чегара ҳудудларда алоҳида ривожлантириш дастурлари амалга оширилган. Аҳоли бандлигини таъминлаш мақсадида имтиёзли кредитлаш амалга оширилган, зарур инфратузилма яратилган ва давлат бюджетидан ушбу ҳудудларга субсидиялар ажратилган;

учинчи босқичда (1994-2000 йй.) — кенг қўламли камбағалликни қисқартириш дастурлари амалга оширилган. 592 та ривожланмаган ҳудудлар қирғоқ бўйидаги шаҳарларга, уларни қолоқликдан олиб чиқиш мақсадида бириктирилган. Бу босқичда камбағалларга ер сифатини яхшилаш учун ёрдам берилган, бозор ва ишлаб чиқариш инфратузилмалари ривожлантирилган, янги мактаб ва шифохоналар қурилган, шунингдек, ушбу ҳудудлардаги халқаро ташкилотлар, вазирлик ва идоралар фаоллиги оширилган;

тўртинчи босқичда (2001-2010 йй.) — камбағалликни қисқартириш қишлоқ, туман ва вилоят даражасида амалга оширилди. Ушбу ҳолатда 592 та туманда 150 мингта камбағал қишлоқ мавжуд эди. Бу даврда эътибор қуйидаги учта йўналишга қаратилди: кенг қўламли дастурлар асосида қишлоқларни ривожлантириш, касбий таълим ва меҳнат ресурсларининг ички миграцияси, кам таъминланган оилаларни иш билан таъминлаш учун саноат корхоналарини ташкил этиш ва ривожлантириш;

бешинчи босқичда (2011-2020 йй.) — аҳоли жон бошига тўғри келадиган йиллик даромад — 2300 юан камбағаллик чегараси этиб белгиланди. Камбағалликни қисқартиришнинг мақсадли стратегияси қуйидаги дастурларни ўз ичига олади: хунармандчилик ва туризмни ривожлантириш орқали бандликни таъминлаш, яшаш қийин ҳудудлардан камбағалларни кўчириш ва улар учун иш ўринлари ҳамда ўзини-ўзи ривожлантириш мақсадида шароитлар яратиш ва бошқалар.

Хитой Халқ Республикаси 2015 йилда камбағалликни қисқартириш мақсадида "Икки

эҳтиёж, Учта кафолат" Стратегия-сини қабул қилди.

Унга кўра:

"Икки эҳтиёж" — аҳолини икки муҳим эҳтиёж билан таъминлаш: 1) озиқ-овқат; 2) кийим-кечак.

"Уч кафолат" — аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг учта давлат кафолати: 1) аҳолининг барча қатламлари учун мажбурий ва сифатли ўрта таълим;

2) сифатли тиббий хизматдан фойдаланиш; 3) кам таъминланганларни уй-жой билан таъминлаш.

Ушбу дастур манзилли, турли хил сўровномалар орқали камбағаллик кўрсаткичлари орқали аниқланган. Шунингдек, миллий рақамли маълумотлар базаси ишга туширилиб, ҳар бир фуқаро, уй хўжалиги ва қишлоқ маълумотлари ушбу базада рўйхатга олинган. Бу гизимда иштирок этувчиларни нафақат камбағалликдан чиқаришга ёрдам беради, балки камбағаллик сабабларини ҳам аниқлаш имконини берган.

Малайзиянинг камбағалликни қисқартириш йўналишидаги илғор тажрибасида камбағалликнинг расмий даражаси 1970 йилдаги 49 фоиздан 2019 йилда 8,4 фоизга тушган.

Малайзияда ижтимоий сиёсатнинг бошқа мамлакатлардан ажратиб турадиган икки хусусияти мавжуд:

- сиёсатнинг узок ва доимий барқарорлик давридаги қулай шароитлар туфайли тартибли ва босқичма-босқич ривожланиши;

- барча малайзияликларнинг фаровонлигини оширишга интилаётган кучли ҳукумат ва жамоат секторининг доимий фаоллиги.

Малайзияда камбағалликни қисқартириш дастурлари тўрт босқичда амалга оширилган [7]:

биринчи босқич (1971-1990 йй.) — янги иқтисодий сиёсат дастурида: Ирқий тафовутни камайтириш, камбағалликни тугатиш, барча малайзияликлар учун даромадларни кўпайтириш ва иш билан

таъминлаш имкониятларини кенгайтириш; иқтисодий номутаносибликни тuzатиш учун жамиятни қайта куриш амалга оширилган;

иккинчи босқич (1991-2000 йй.) — миллий ривожланиш сиёсати деб номланиб, ушбу босқичда ўта камбағалликни йўқ қилиш ва камбағал аҳолининг фаол тuzжорат ва саноат ҳамжамиятининг замонавий соҳаларидаги иштирокини кенгайтириш, хусусий секторга таяниш ҳамда инсон ресурслари салоҳиятини оширишга эътибор қаратилган;

учинчи босқич (2001-2010 йй.) — миллий қараш сиёсати асосий йўналиши хусусий секторнинг иқтисодий ўсишини таъминласа, давлат сектори эса, уларга қулай шарт-шароит яратиб, ижтимоий-иқтисодий мақсадларга эришишни таъминлайди. Ушбу босқичнинг асосий стратегияси билимга асосланган иқтисодиёт, инсон ресурсларини ривожлантириш ва иқтисодиётнинг асосий тармоқларини янада самарали ва юқори қўшилган қиймат яратадиган ишлаб чиқаришни ташкил этишдан иборат бўлган. Камбағалликка қарши курашда юқори маълакали кадрлар тайёрлаш сиёсати орқали уларни юқори ҳақ тўланадиган иш билан таъминлашга эришилган;

тўртинчи босқич (2010 дан ҳозиргача) — янги иқтисодий модель дастурлари деб номланиб, ушбу босқичда камбағалликка қарши курашишдаги лойиҳаларни режалаштириш ва амалга оширишда мониторинг қилишда ёрдам бериш мақсадида кам таъминланган оилалар (RM 2300 ёки 657 \$ дан даромад олувчи оилалар) учун маълумотлар базаси (eKasih) яратилди. Кам таъминланганларга 5 йўналишда ("Azam Work" — аҳолини ишга жойлаштириш, "Agro Azam" — қишлоқ хўжалиги, "Azam Business" - кичик бизнес, "Azam Service" — хизматлар соҳаси, "Allianz Insurance" - суғурта хизматлари) даромад олиш имконияти яратилди.

XX асрнинг 50-йилларида Жанубий Корея жаҳоннинг энг камбағал мамлакатларидан бири ҳисобланиб, камбағаллик даражаси 1965 йилда 40,9 фоизни ташкил этган. Аммо 2020 йилда мазкур кўрсаткич 15,3 фоизни ташкил этмоқда.

Жанубий Кореяда камбағалликни қисқартириш қуйидаги босқичларда амалга оширилган:

биринчи босқич (1950-1960 йй.) — ер ислохоти. 1950 йил март ойида "Қишлоқ хўжалигидаги ерларни ислох қилиш тўғри-

сида"ги Қонуннинг кучга кириши деҳқонларга ерга эгалик қилиш ҳамда камбағалликка қарши курашишда имконият яратди. Маълумотларга кўра, қишлоқ жойларидаги камбағаллик 1950 йилдаги 18 миллиондан 1960 йилда 14 миллионгача камайган;

иккинчи босқич (1960-1967 йй.) — қишлоқ хўжалиги ва саноатни экспортга йўналтириш босқичи. Мазкур дастурда асосий эътибор камбағаллик даражаси юқори бўлган муаммолар ва чегаравий ҳудудларга қаратилди. Натижада, бу даврда камбағаллар сони 14 миллиондан 10 миллионга камайган;

учинчи босқич (1967-1971 йй.) — импортни эркинлаштириш сиёсати. Хом ашё ва ярим тайёр маҳсулотларни мамлакатга олиб киришда божлар бекор қилинади ва бир вақтнинг ўзида саноат маҳсулотлари экспортига асосланган стратегия амалга оширилди. Бу эса, ўз навбатида, аҳоли даромадларини ошириб, камбағаллик даражасида яшайдиган аҳолининг 10 миллиондан 7 миллионга камайишига сабаб бўлди;

тўртинчи босқич (1971-1979 йй.) — кимё саноати ва миллий суғуртани ривожлантириш дастури. Дастур 1971 йилда, яъни мамлакатда импорт анчагина эркинлаштирилганидан сўнг бошланиб, унинг доира-сида аввалги дастурларга қараганда янгича ёндашувда иш олиб борилган. Ушбу дастурлар натижасида, 1979 йилда камбағаллик даражаси 5 миллионгача камайган;

бешинчи босқич (2000-2020 йй.) — аҳоли саводхонлигини ошириш орқали камбағалликни қисқартириш. Кореяда болалар камбағаллиги даражаси юқори бўлгани сабабли, ҳукумат болаларни сифатли таълим билан таъминлашни мақсад қилиб олди.

Чехияда эса, камбағал аҳолини моддий томондан қўллаб-қувватлаш учун асосий нафақадан ташқари, маҳсулотлар ва пул қўриғидаги қўшимча қўмақлар берилади.

АҚШда камбағалларга кўрсатилаётган ёрдам аҳолининг 15 фоизидан 20 фоизигача қисмини камраб олувчи махсус дас-

турлар орқали тарқатилади. Энг кўп тар- қалган ёрдам турлари бу: озиқ-овқат та- лонлари, арзон уй-жой олиш дастурлари, қариялар учун тиббий ва ижтимоий ёрдам турлари, бола парваришlash бўйича нафа- қалар ва бошқа турдаги қўллаб- қувватlash турларини ўз ичига олади.

Юқорида таъкидлаб ўтилганидек, мам- лакатимизда ҳам камбағал қатламни қис- қартириш борасида кенг қўламли ислохот- лар амалга ошириб келинмоқда. Жумла- дан, Тараққиёт стратегиясини амалга оши- риш доирасида Ўзбекистон 2026 йил охи- ригача камбағаллик даражасини икки ба- раварга қисқартиришни режалаштирмоқ- да. Унга кўра, мақсадга эришишнинг асо- сий шарти сифатида макроиктисодий бар- қарорлик ва турғун иқтисодий ўсишни юқори суръатларда таъминлаш вазифаси белгиланган [2].

2020-2021 йилларда давлат бюджетидан нафақа олувчи оилалар сони икки баробарга ошиб, уларнинг улуши қарийб 15 фоизга етган. Бундан ташқари, камбағал- лик даражасини аниқдашнинг янги мезо- ни — мини мал истеъмол харажатлари миқ- дори жорий этилди. Бу эса, ижтимоий тўловлар ва нафақаларнинг энг кам даражасини қайта кўриб чиқиш имконини бер- ди. Масалан, 2021 йилда ногиронлиги бўлган шахслар учун энг кам пенсия ва нафақалар, шунингдек, боқувчисини йўқотган оилаларга бериладиган нафақа- лар миқдори 10-50 фоизга оширилди. 2022 йил январь ойи бошида минимал истеъмол харажатлари миқдори ойига 440 минг сўмдан 498 минг сўмга (кунига 14,4 минг сўмдан 16,3 минг сўмга) оширилди. Ушбу кўрсаткич мамлакатдаги қашшоқлик чега- расини аниқлаш учун ишлатилади.

2022 йилдан бошлаб, "Ижтимоий ҳимоя ягона реестри" ахборот тизими орқали оилани кам таъминланган деб эътироф этиш жараё- нида қўлланиладиган ва жон бошига тўғри ке- ладиган бир ойлик даромад мезони минимал истеъмол харажатларига тенглаштирилди.

Республикада камбағалликни қисқарти- ришда "мотивация, кўникма ва молиявий кўмак" тамойили асосида янги механизм- нинг жорий этилиши белгиланди. Камба- ғалликдан чиқиб кетиш учун энг муҳим омил инсоннинг интилиши, ўз кучига та- янган ҳолда, аниқ мақсад сари ҳаракати ҳисобланади. 2021 йилда маҳаллаларда аҳолини касб-хунарга ўқитиш бўйича мингдан зиёд марказлар ташкил этилди.

Бунда касб-хунарга ўқитилган ҳар бир шахс учун ўқув марказларига 1 миллион сўмгача субсидия берилиб, бунинг учун бюджетдан 100 миллиард сўм ажратилмоқ- да. Касб-хунарга ўқитиш марказларида ўқув курсларини тамомлаб, ўз бизнесини бош- ламоқчи бўлган фуқароларга асбоб-ускуна харид қилиш учун 7 миллион сўмгача суб- сидиялар берилмоқда.

Худудларнинг имконияти ва ривожла- ниш йўналишидан келиб чиқиб, деҳқон- чилик билан шуғулланадиган оилаларга 10 сотихдан 1 гектаргача ер майдонлари аж- ратиш механизми йўлга қўйилди.

Мамлакатимизда аҳолининг камбағал қатламини камбағалликдан олиб чиқиш бўйича республикаимизда кам таъминланган оилаларни қўллаб-қувватлаш учун "Темир дафтар" ҳамда аёллар ва ёшларни иж- тимой-иқтисодий қўллаб-қувватлаш учун "Аёллар дафтари" ва "Ёшлар дафтари" шакл- лантирилиб, ҳаётга татбиқ этилди.

Маълумки, "Маҳаллабай" иш тизими- нинг ташкил этилгани, аслида, камбағал- ликни қисқартиришнинг нестандарт усул- ларидан бири саналади. Мамлакатимизда мазкур масалага ўзига хос тарзда ёндашил- моқда, яъни илғор хориж тажрибасини пух- та ўрганган ҳолда ички ижтимоий-иқтисо- дий имконият ва хусусиятлардан келиб чи- қиб, худудларда камбағалликни қисқарти- риш борасида комплекс ишларни амалга ошириш имконияти яратилмоқда.

Аҳолининг тадбиркорлик ташаббуслари- ни амалга оширишга молиявий кўмакла- шиш, уларнинг даромадли меҳнат билан бандлигини таъминлаш механизмларини янада такомиллаштириш, маҳаллабай иш- лаш тизимини янги босқичга олиб чиқиш орқали камбағалликни қисқартириш, республика, вилоят, туман ва шаҳарларда кўрсатиладиган давлат хизматлари ва ман- зилли молиявий қўллаб-қувватлаш инст- рументларини бевосита маҳалла даража-

сига тушириш мақсадида, 2021 йил 3 де-кабрда Ўзбекистан Республикаси Президентининг "Маҳаллада тадбиркорликни ривожлантириш, аҳоли бандлигини таъминлаш ва камбағалликни қисқартириш бўйича давлат сиёсатининг устувор йўналишлари тўғрисида"ги 29-сонли Фармонида асосан, 2022 йил 1 январдан бошлаб, ҳар бир маҳаллада тадбиркорликни ривожлантириш, аҳоли бандлигини таъминлаш ва камбағалликни қисқартириш масалалари бўйича туман ҳокимининг ёрдамчиси лавозими таъсис этилди.

Мамлакатимизда 2030 йилгача камбағалликни қисқартириш борасида амалга ошириладиган мақсадли кўрсаткичлар белгиланди. Унга кура, қуйидаги вазифаларни амалга ошириш белгиланди:

1. Барқарор ривожланиш соҳасидаги миллий мақсад ва вазифалардан келиб чиққан ҳолда 2030 йилгача камбағаллик даражасини 2,0 мартага камайтириш.

2. Келажак ўн йилда камбағал оилалардаги ишсизларни тадбиркорликка жалб этган ҳолда 500 минг янги иш жойларини ташкил этиш, ишсизлик даражасини 2,0 мартага қисқартириш.

3. 2030 йилгача камбағал оилаларни 600 мингга уй-жой квартиралари билан имтиёз асосида таъминлаш, уй шароитларини яхшилаш учун қулай шароит яратиш.

4. Камбағал оилалардаги болаларни мактабгача тарбия муассасаларидаги қамровини 2020 йилдаги 10 % дан 2030 йилда 30 % га кўпайтириш.

5. Таълим, соғлиқни сақлаш ва бошқа ижтимоий соҳаларда аҳолини, жумладан, камбағал оилаларни минимал истеъмол стандартларини давлат томонидан тўлиқ таъминотини таъминлаш.

6. Кам таъминланган оилаларнинг деҳқончилик қилиши учун ҳар йили қишлоқ хўжалигида фойдаланилмаётган 30 минг гектар ер майдонларини ажратиб, томорқа хўжалигида самарали фойдаланиш учун қулайликлар яратиш.

7. 2030 йилгача барча муҳтож камбағал оилаларнинг мақсадли ва самарали ижтимоий ҳимоясини амалга ошириш.

Хулоса сифатида шуни таъкидлаш зарурки, камбағалликка қарши курашишда мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий ҳолати ва аҳолининг менталитетидан келиб чиқиб, чора-тадбирлар ишлаб чиқиш зарур ҳисобланади. Лекин барча давлатлар учун умумий хусусият шундаки,

давлатнинг макроиқтисодий кўрсаткичлари, хусусан, ЯИМ ҳажмининг ўсиши, аҳоли жон бошига тўғри келадиган ЯИМ ҳажми, аҳолининг ишсизлик даражаси, инфляция даражаси каби кўрсаткичлар аҳоли даромадларида таъсир қилганлиги сабабли камбағаллик даражасига ҳам ўз таъсирини ўтказмай қолмайди. Шу сабабли барча давлатлар макроиқтисодий кўрсаткичларининг ижобий бўлишига ҳаракат қилади. Камбағалликни қисқартиришда мамлакатнинг иқтисодий кўрсаткичлари билан бир қаторда, аҳолининг саводхонлик ва саломатлиги даражаси, турмуш тарзи, ўртача умр кўриш кўрсаткичи кабилар ҳам катта аҳамиятга эга. Шунинг учун мамлакатда камбағалликка қарши курашишда соғлиқни сақлаш тизимини яхшилаш, таълим сифатини ошириш, рақамли технологиялар асрида аҳолининг ИТ-кўникмаларини ҳосил қилиши ҳам муҳим аҳамият касб этади.

Камбағалликка барҳам беришдек стратегик вазифа жуда катта ресурсларни талаб қилади. Мавжуд ресурслардан фойдаланиш, қатъий равишда, жамият эҳтиёжларига йўналтирилиши лозим. Шунинг учун камбағалликка қарши курашиш шароитида рақобатбардош ва тез сотиладиган маҳсулотларни ишлаб чиқаришга қодир, ресурсларни кам даражада талаб қиладиган сермехнат тармоқларни ривожлантириш устуворлик касб этади. Шу билан бирга, ресурслардан самарасиз фойдаланаётган тармоқларни қўллаб-қувватлашни камайтириш лозим.

Давлат томонидан турли шаклда кўрсатиладиган ижтимоий ёрдам барча эҳтиёжмандларни қамраб олиши ҳамда аҳолининг кам таъминланган ва ижтимоий заиф қатламнинг кўп қисмини меҳнат фаолиятига жалб этишга хизмат қилиши лозим. Бунда камбағалликни бартараф этиш ва олдини олиш тизимининг самарали ишлаши ўта

муҳим бўлиб, камбағалликни қисқартириш шароитида унинг такрорий ривожланишига йўл қўймасликка имкон беради.

Қўрилаётган чора-тадбирлар натижасида мамлакатда ўта камбағалликка барҳам бериш, камбағал аҳоли улушини қишлоқ жойларда ҳам, шаҳарларда ҳам рухсат этилган минимал қийматларгача камайиши керак. Бунда таълим сифати кўтарилиши, гендерли хавфлар даражасининг пасайиши, бандлик ўсиши ва одамларнинг даромадлари ортиши, шунингдек, давлатнинг асосий вазифаси ҳисобланган инсон салоҳиятининг ривожланиши бош натижа ҳисобланади.

Манба ва адабиётлар

1. *Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси.* // "Халқ сўзи" газетаси, 2020 йил 25 январь, № 19 (7521).
2. *Ўзбекистон Республикаси Президентининг "2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги*

Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида"ги ПФ-60-сонли Фармони. 28.01.2022 й. www.lex.uz

3. *БМТ Европа Иқтисодий комиссияси-нинг "Камбағалликни ўлчаш бўйича қўлланма"сидан,* 2017, Нью-Йорк, Женева.

4. *Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг "Минимал истеъмол харажатлари қийматини ҳисоблаш тартибини амалиётга жорий этиш тўғрисида"ги 544-сонли қарори.* 27.08.2021 й. www.lex.uz

5. *Хитой Халқ Республикасида қишлоқларни ривожлантиришга йўналтирилган камбағалликдан чиқариш давлат дастури.* www.fmprc.gov.cn

6. State Council Information Office of the People's Republic of China. *Poverty Alleviation: China's Experience and Contribution.* — 2021.

7. Manaf N.A. et al. *Poverty reduction for sustainable development: Malaysia's evidencebased solutions* //Global Journal of Social Sciences Studies. — 2017. — Т. 3. №. 1. — С. 29-42.